

Núm. 79 (Tardor 2025)
ISSN 2386-4753

La primera edició (1878) de la traducció catalana d'Andreu Febrer de la *Commedia* de Dante*

The first edition (1878) of Catalan translation of Dante's *Commedia* by Andreu Febrer

Marta Marfany

Universitat Pompeu Fabra
marta.marfany@upf.edu

Data de recepció: 19/09/2024

Data d'acceptació: 14/04/2025

Data de publicació: 23/09/2025

Resum

En aquest article es ressegueix el coneixement de la figura i l'obra del poeta medieval Andreu Febrer durant el segle XIX, amb una atenció especial a la traducció de la *Commedia* de Dante, de 1429. Així, es presenta l'obra crítica dels principals erudits catalans de l'època estudiosos de Dante i de la literatura catalana medieval: des de la informació que recollí Torres Amat (1836) sobre els manuscrits que contenen la traducció de Febrer, passant pels diversos treballs sobre Dante de Milà i Fontanals a mitjan vuit-cents, fins a la primera edició de la traducció de Febrer (1878), a càrrec de Gaietà Vidal i de Valenciano. L'article se centra en aquesta edició, publicada en un únic volum, i en la seva recepció crítica, tant a la premsa de l'època com al llarg de la història. A més, es dona notícia de diversos documents inèdits de Vidal, entre els quals els dos volums que havien d'acompanyar l'edició de la traducció de Febrer i que no es van arribar a publicar mai: un volum sobre la vida i l'obra del poeta i un altre amb les notes i l'aparat crític de la traducció.

Paraules clau: Andreu Febrer; traducció medieval; *Commedia*; Dante; Gaietà Vidal i de Valenciano; literatura catalana; segle XIX

Abstract

This article examines the knowledge in the 19th century of the figure and work of the medieval poet Andreu Febrer, with particular attention to the 1429 translation of Dante's *Commedia*. Furthermore, it presents the critical work of the principal Catalan scholars of the period who studied Dante and medieval Catalan literature. This includes the information collected by Torres Amat (1836) on the manuscripts containing Febrer's translation, the various works on Dante by Milà i Fontanals in the mid-19th century, and the first edition of Febrer's translation (1878) by Gaietà Vidal i de Valenciano. This article focuses on the aforementioned edition, published in a single volume, and its critical reception in the press of the time and throughout history.

(*) Aquest article forma part del projecte d'I+D+i PID2021-123266NB-I00, finançat per MICIU/AEI/10.13039/501100011033/FEDER/UE.

Aquest treball és subjecte a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC by 4.0)

© 2025 Marta Marfany

Additionally, it reports on various unpublished documents by Vidal, including the two volumes that were to accompany the edition of Febrer's translation but were never published: a volume on the life and work of the poet and another containing the notes and the critical apparatus of the translation.

Keywords: Andreu Febrer; medieval translation; *Commedia*; Dante; Gaietà Vidal i de Valenciano; Catalan literature; 19th century

Com citar: Marfany, Marta (2025). La primera edició (1878) de la traducció catalana d'Andreu Febrer de la *Commedia* de Dante. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 79, 65-83. <https://doi.org/10.7203/caplletra.79.31142>

La traducció del poeta Andreu Febrer de la *Commedia* de Dante, íntegra i en *terza rima*, amb força probabilitat oferta el 1429 al rei d'Aragó Alfons el Magnànim,¹ és el testimoni més significatiu de la recepció de l'obra dantesca en les lletres catalanes medievals. Cal entendre aquesta traducció com un projecte literari vinculat al gran interès per la literatura italiana que hi havia a la cort del rei, tant abans com després de la conquesta de Nàpols el 1442. L'únic manuscrit conservat de la traducció (El Escorial, L.II.18), acèfal, de la segona meitat del segle xv, no és autògraf, sinó una còpia que reproduïx el colofó original (Parera, 2018, pp. 93-94). El manuscrit que Febrer devia presentar al rei havia de ser luxós, probablement l'exemplar ricament il·luminat, avui perdut, que es conservava a Sant Miquel dels Reis, a València (Parera, 2018, p. 51).

Al seu *Prohemio e carta* (c. 1448/49), Iñigo López de Mendoza, marquès de Santillana, posava en valor la perícia de Febrer d'haver traduït la *Commedia* «non menguando punto en la orden de metrificar e consonar» (Rohland, 1997, p. 22) —és a dir, seguint punt per punt l'esquema mètric i rímic de la *terza rima*. Més enllà d'aquest testimoni, la petja medieval de la traducció catalana ha estat poc estudiada, perquè aparentment n'hi ha pocs rastres. Sigui com sigui, la *Commedia* és present tot al llarg del segle xv: n'hi ha documentats exemplars en inventaris de béns,² se'n poden reconèixer influències diverses en l'obra d'autors com Joan Roís de Corella o Bernat Hug de Rocabertí, o en la novel·la *Curial e Güelfa*, i es conserven testimonis prou importants de la circulació de la tradició exegetica dantesca com el *Tractat de les penes particulars d'infern* de fra Joan Pasqual, adaptació del comentari en llatí de Pietro Alighieri (Gómez, 2014), o la traducció catalana anònima del *Commento al Purgatori* de Cristoforo Landino (Marfany, 2015).

L'obra de Dante encara deixa algun rastre escadusser al segle xvi, com les *Sentències catòliques del diví poeta Dant* de Jaume Ferrer de Blanes, impreses el 1545 (Llorenç, 2012), però tant l'original

1 Vegeu Parera (2018), on es detalla el context de la traducció de la *Commedia* d'Andreu Febrer i s'estudia el text des d'angles diversos. Així, per exemple, s'hi aporten dades que corroboren la hipòtesi de Martí de Riquer segons la qual Febrer hauria ofert la traducció al rei Alfons el Magnànim (Parera, 2018, pp. 51-53).

2 Tal com es recull a Parera (2018), un d'aquests exemplars, avui perdut, descrit en un inventari de béns d'un mercader de Barcelona datable a finals del xv, sabem segur que era en català: s'hi descriu un llibre «ab posts cobertes de cuyro negre ab sich bolles dos gafets apellat comèdia dant scrit en lenga catalana en pergamins de lletra mig formada». Així, «aquesta dada d'inventari demostraria la circulació de la traducció de Febrer uns cinquanta anys després de la seva culminació i més enllà dels cercles estrictament cortesans» (Parera, 2018, p. 54).

dantesc com —sobretot— la traducció d'Andreu Febrer semblen desaparèixer fins ben entrat el segle XIX. No és fins al 1878 que, de la mà de Gaietà Vidal i de Valenciano (1834-1893), el text de Febrer arriba a la impremta. L'edició de Vidal serà l'única íntegra que es podrà llegir durant molts anys.³

1. LA RECEPCIÓ DE DANTE AL SEGLE XIX

És ben sabut que amb el Romanticisme revifà a tot Europa l'interès per l'edat mitjana, amb Dante i la *Commedia* com un dels eixos centrals.⁴ L'obra del poeta florentí fou llegida en clau romàntica i sotmesa arreu a un procés d'apropiació, divers segons cada cultura però amb característiques essencials comunes. A grans trets, en una primera fase, tant a Itàlia com en altres països europeus, es tornà a estudiar l'obra dantesca i proliferaren els estudis crítics i erudits; en una segona fase o paral·lelament a la primera, es feren versions i traduccions completes de la *Commedia* i poetes i escriptors en reberen la influència. A aquest esquema general, cal afegir-hi en alguns casos un element significatiu més: en aquells llocs on n'existien traduccions antigues, aquestes versions es recuperaren, s'estudiaren i es portaren a la impremta. Així, en l'àmbit castellà, el 1868 es publicà la traducció del cinc-cents de Pedro Fernández de Villegas, a la impremta de Tomás Rey, amb imatges de Francesco Scaramuzza (Fernández de Villegas, 1868); i, en l'àmbit francès, el 1897 es publicà un volum amb les tres versions fragmentàries del segle XVI, a càrrec de Camille Morel (1897). Finalment, com ja s'ha dit, l'edició de la traducció catalana medieval veié la llum el 1878 de la mà de Vidal, que feia més de quinze anys que hi treballava.⁵

El primer focus dantesc català sorgí al voltant de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), que l'any 1856 publicà una sèrie de nou articles sobre Dante al *Diario de Barcelona*.⁶ Abans havia donat a la premsa fragments de la *Vita nuova* i la *Commedia* traduïts al castellà: el 1844, a *La verdad*, una versió del sonet *Tanto gentile*;⁷ i el 1849 a *El Locomotor* el cant xv del *Paradís*. Sens dubte devia ser Milà qui esperonà Vidal, deixeble i concitadà seu —tots dos eren de Vilafranca del Penedès—, a editar la traducció d'Andreu Febrer. En efecte, Vidal l'esmenta al pròleg de

3 El 1906 es publica a la Biblioteca Catalònia l'*Infern* de Febrer, a partir de l'edició de Vidal. Se'n publiquen altres edicions parcials, però cap de completa fins a la de Gallina (1974-1988), que actualment encara és l'única edició crítica íntegra del text. A Parera (2018) s'editen els cants I-XX de l'*Infern*.

4 Vegeu, en aquest mateix monogràfic, l'article de Miriam Cabré (pp. 45-64). Per a una visió global del fenomen, Havely (2011).

5 Els anys 1863-64 Manuel Milà i Fontanals fa referència a l'edició del manuscrit que prepara Gaietà Vidal (Jorba, 1997, pp. 171-175).

6 Els articles al *Diario de Barcelona* són: *Dante* (3/8/1956), *Biografia* (10/8/1956), *Antecedentes de la Divina Comedia* (17/8/1956), *Argumento de la Divina Comedia* (24/8/1956), *Infierno*, *Mensaje de Beatriz*, *Entrada del Infierno* (3/9/1956), *Infierno*, *Pedro de las Viñas*, *Conde Ugolino* (6/9/1956), *Purgatorio*, *La Coronación*, *Casella*, *Beatriz* (14/9/1956), *Paraíso*, *Picarda*, *Cacciaguida* (24/9/1956), *Paraíso*, *La Coronación*, *Rosa del empiro* i *Conclusión* (28/9/1956). Vegeu-ne més detalls a Jorba (1997, pp. 194-196).

7 El sonet, revisat, el tornà a publicar posteriorment, a l'article *Antecedentes de la Divina Comedia* (17/8/1956). També el recollí Joan Lluís Estelrich a l'*Antología de poetas líricos italianos* (1889).

l'edició i s'hi refereix com a «nuestro respetable amigo y querido maestro D. M. Milà» (Vidal, 1878, p. xvi).

Pel que fa al manuscrit conservat de la traducció de Febrer, el primer que en donà notícia fou el valencià Francesc Pérez Baier (1711-1794), responsable de catalogar la biblioteca d'El Escorial. El va descriure Torres Amat a les seves *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* (1836), juntament amb el còdex luxós de Sant Miquel dels Reis —ja perdut quan el volgué consultar Vidal. També donaren a conèixer el manuscrit Francesc Camboliu a *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, de 1858, i el mateix Milà i Fontanals a començaments dels seixanta. El nord-català Francesc Camboliu estudiava el manuscrit i en preparava una edició, que potser ajornà en saber que Vidal també s'hi dedicava:⁸

Comisionóle el gobierno francés para transcribir y comisionar la «Divina Comedia» de Andreu Febrer: publicación que aplazó, ya por no haber podido terminar la copia, ya por aguardar la edición que prepara uno de nuestros jóvenes literatos.

2. GAIETÀ VIDAL I DE VALENCIANO

Gaietà Vidal i de Valenciano fou advocat i doctor en Filosofia i Lletres amb una tesi sobre Dante i la *Commedia* (1857). Arribà a ser catedràtic de geografia històrica d'Espanya a la Universitat de Barcelona, i publicà obres i manuals de geografia, entre els quals *El universo* (1877) i *Los planetas* (1878). També de caràcter acadèmic, va escriure *Elocuencia y poesía castellanas* (1875), que es reedità diverses vegades. Com a escriptor de narracions i novel·les en català, publicà, entre d'altres, *La vida en lo camp* (1867), *La família del mas dels salzes* (1886) i *Rosada d'istiu* (1886). Col·laborà en diverses revistes de l'època, com *La Renaxensa*, *La Il·lustració Catalana* i *L'Avenç*.⁹ Destaquem també treballs assagístics i de recerca com *Consideracions sobre literatura popular catalana* (1868) o *Lo món invisible en la literatura catalana i Lo viatge a l'infern de Pere Porter* (1876).¹⁰ Fou president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres del 1889 al 1893.

2.1 TREBALLS DE VIDAL SOBRE DANTE

Pel que fa a Dante, els treballs més destacats de Vidal publicats són el discurs d'investidura de doctorat, amb data 1857, i un llarg article del 1869 a la *Revista de España* titulat «Imitadores, traductores y comentadores españoles de la *Divina Comedia*».

8 Es tracta de l'obituari de Francesc Camboliu, publicat el 1869 al *Diario de Barcelona* i signat M.M., que segurament correspon a les sigles del nom i el primer cognom de Manuel Milà i Fontanals.

9 Traduí al català l'obra de Benjamin Franklin *Lo camí de la fortuna. Consells breus i senzills per a ésser ric* (1868). Altres treballs de traducció seus són: el capítol 42 d'*El Quijote* al català, publicat a la revista *La Renaxensa* el 1873, i parts de *Lo Somni* de Metge al castellà, traducció inèdita.

10 Es tracta de l'estudi i l'edició d'un text narratiu de principis del segle XVII. Vidal els publicà originalment a *La Renaxensa*, però aparegueren després en altres edicions, la més rellevant la del 1906 a la Biblioteca Popular de l'Avenç.

El primer text, doncs, és el discurs que pronuncià en la investidura de doctor, titulat *Dante y la Divina Comedia* (Vidal, 1857). Es tracta d'un text de vint-i-quatre pàgines dividit en quatre capítols: els dos primers són un assaig sobre la Itàlia medieval, en l'àmbit polític i amb referències històriques i literàries; el tercer és un repàs a la biografia de Dante; i l'últim se centra en la *Commedia*, amb un resum de cada cantiga i els aspectes més destacats de cadascuna. El registre és elevat i culte, tal com escau a l'acte en què es llegí el text, i el to retòric, en algun punt poètic.

El segon treball, «Imitadores, traductores y comentadores españoles de la *Divina Comedia*», de més d'una dècada després (1869), és més interessant perquè té per tema la recepció de Dante a Espanya i es refereix a la traducció d'Andreu Febrer. Hem de suposar que tenia l'origen en la investigació duta a terme anys abans per a la tesi doctoral. L'article es presentà en dues parts, ambdues recollides al volum 10 de la *Revista de España*. La primera part de l'article es divideix en cinc capítols i, la segona, en set. Després d'un apartat introductori, els capítols II-IV de la primera part detallen la influència de Dante en la literatura castellana, principalment en els autors Francisco Imperial, Juan de Mena i el marquès de Santillana; l'últim capítol, el V, està íntegrament dedicat a la *Glòria d'Amor* de Bernat Hug de Rocabertí, poema que resum i del qual presenta alguns préstecs i ressons provinents de l'obra magna de Dante.¹¹ En la segona part de l'article, Vidal se centra en les traduccions, tal com anuncia en el capítol inicial de caire introductori. El segon capítol està dedicat a la traducció en prosa d'Enric de Villena; el tercer, a una traducció castellana anònima del primer cant, en vers, inèdita; al capítol quart es presenta la traducció d'Andreu Febrer; al cinquè, la versió castellana en *coplas de arte mayor* de Pedro Fernández de Villegas; el sisè capítol, el més extens, serveix per comparar la traducció de Febrer i la de Fernández de Villegas, totalment oposades en la forma i la concepció estètica; i, finalment, al setè capítol Vidal dona notícia d'un text inèdit que conté un comentari en català als versos del *Purgatori* de Dante —uns quants anys després, aquest text serà identificat amb la traducció catalana de la segona part (*Purgatori*) del *Comento* de Cristòfor Landino.

En l'apartat dedicat a Andreu Febrer, Vidal advertia que no entraria en detalls perquè aquella no era l'ocasió «oportuna para hablar respecto de este punto, tarea que reservamos para cuando publiquemos la copia, que cuidadosamente tenemos sacada del Códice Escorialense» (Vidal, 1869, p. 523). Per tant, Vidal ja tenia transcrit el manuscrit d'El Escorial gairebé deu anys abans que es publicés l'edició, dada que concorda amb el que es diu a l'obituari de Camboliu citat més amunt. D'altra banda, en aquest capítol també esmenta el manuscrit de Sant Miquel dels Reis, llavors ja perdut: «[...] ha desaparecido el código que primorosamente historiado, con encuadernación de terciopelo blanco y naranja, y sendas manecillas de plata, se custodiaba en la riquísima biblioteca de San Miguel de los Reyes» (Vidal, 1869, II, pp. 524-525).¹² Pel que fa a la traducció pròpiament dita, en fa la lloança i la considera la millor de les que s'han

11 Francesc Camboliu havia donat a conèixer La *Glòria d'Amor* el 1858 en la segona edició del seu *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*. La primera edició era d'un any abans i, de fet, el motiu de la segona edició fou incloure-hi el poema de Rocabertí, tot just descobert (manuscrit esp. 225 de la Bibliothèque Nationale Française, olim 7699, conegut com a «Cançonet d'obres enamorades» o «Cançonet de París»).

12 Per a més detalls sobre el testimoni de Vidal d'aquest manuscrit perdut, vegeu Parera (2018, pp. 51-54).

publicat fins llavors, i se sorprèn que no es portés a la impremta durant el segle xv (Vidal, 1869, pp. 523-524):

es tan fiel, tan exacta, se halla con tanta perfección calcada la traducción hecha por Febrer, que difícilmente podría encontrarse otra que con ella sostuviera la comparación. [...] de cuantas traducciones hasta el presente se han publicado, es la de Febrer la que con más intensidad conserva el sabor dantesco, y por lo mismo es de extrañar, atendido el aplauso y admiración que mereció a sus contemporáneos, que ni Alfonso V, el protector de las artes y las letras; ni Juan II, tan apasionado del Dante y de Virgilio; ni Fernando el Católico [...] trataran de multiplicar por medio de la imprenta [...] la traducción de una obra para cuya explicación existían establecidas numerosas cátedras en las más importantes ciudades italianas.

En resum, els dos treballs esmentats són fruit de la recerca que Vidal inicià als anys cinquanta i que culminarà el 1878 amb l'edició de la traducció de Febrer.

3. L'EDICIÓ DE LA *COMMEDIA* D'ANDREU FEBRER

Com hem vist, Vidal ja treballava en l'edició del text d'Andreu Febrer almenys des de l'any 1869: ja n'havia transcrit el manuscrit i Milà s'hi referia com «la edición que prepara uno de nuestros jóvenes literatos». Sigui com sigui, l'edició no veié la llum fins gairebé deu anys després. A la premsa també es deixà constància que el procés havia estat llarg —la transcripció feia anys que estava feta— i que era una obra molt esperada. Vegem, per exemple, una nota a la revista *Renaxensa* (p. 319):

Al repartir á nostres suscriptors lo present número, potser podrém acompanyar lo *Prospecte* d'una obra que fa molt temps desitjan possehir los verdaders amants de las lletras catalanas. Nos referím á la traducció de la *DIVINA COMEDIA*, feta per N'Andreu Febrer poeta catalá del sigle xv, que copiá fa molts anys lo conegut escriptor En Gayetá Vidal. Los que tantas vegadas s'han condolgut de no poder saborejar las bellasas de la obra de Dant, en llengua catalana, per ser curtíssims los fracments que de dita traducció se coneixien, podrán ara contemplar la fidelitat asombrosa ab que Febrer posá en llengua catalana, los pregons é inspirats conceptes, expressats en la toscana pel gran Allighieri.

En efecte, abans de publicar l'obra se'n difongué un «prospecte» per tal que el públic lector s'hi pogués subscriure. Per exemple, el 25 de novembre de 1877, una nota del *Diario de Barcelona* (núm. 329) avisava els subscriptors de la imminent publicació del text de Febrer i els oferia avantatges per adquirir-la:

Libros. La traducción catalana, en verso, de la Divina Comedia del Dante, por Andreu Febrer (siglo xv), se publicará en un tomo completo de 600 ó 700 páginas, papel de hilo, con tipos elzevirianos y viñetas alusivas. Dicho volumen encuadernado á la rústica, costará á los señores suscritores 10 pesetas que satisfarán al tiempo de

recibir la obra. —Los señores que se suscriban en todo el presente año, recibirán sus ejemplares con su nombre impreso en la anteportada. Cerrada la suscripción se aumentará el precio de la obra. Se admiten suscripciones y hay prospectos en las librerías de Verdaguer, Puig y Llordachs.

Deu dies abans, el 15 de novembre de 1877, al mateix *Diario de Barcelona* (número 319), s'havia publicat una nota més extensa que anunciava el volum de Vidal, reproduïa la informació continguda en el «prospecte» i es referia més explícitament a la tardança en publicar-se l'obra:

Tenemos a la vista el prospecto de una edición de LA COMEDIA de Dant Alighieri, traslatada de rims vulgars toscans á rims vulgars cathalans per N'Andreu Febrer. El códice de esta traducción tan codiciada de los dantófilos existe como es notorio en la rica Biblioteca del Escorial y de él sacó cuidadosamente una copia el distinguido catedrático de la facultad de Filosofía y Letras de esta Universidad Dr. D. Cayetano Vidal y Valenciano. Las personas que la sabían en su poder, ha tiempo que le instaban á que la diera á la estampa, con lo cual prestaría un servicio á los estudios dantescos y honraría la literatura de nuestra comarca. Dificultades que se le habían presentado al señor Vidal y Valenciano fueron causa de que se retrasara la edición que deseaba llevar á cabo, mas hoy vencidos todos los obstáculos la anuncia por medio del prospecto á que nos hemos referido y que recomendamos á los literatos y bibliófilos y muy especialmente á los catalanistas.

L'edició es publicà en un únic volum, amb peu d'impremta a Barcelona, de la llibreria d'Álvaro Verdaguer, a càrrec de l'impressor Jaime Jepús. El títol fou *La Comedia de Dant Allighier (de Florença) traslatada de rims vulgars toscans en rims vulgars catalhans per N'Andreu Febrer (siglo xv)*, amb l'afegit «Dala á luz, acompañada de ilustraciones critico-literarias, D. Cayetano Vidal y Valenciano, Catedrático en la Facultad de Filosofía y Letras de Barcelona: Individuo de la Sociedad de Dantófilos de Alemania, etc.». S'hi especificava: «Tomo I. El Poema». Així doncs, el volum només contenia una breu introducció i la transcripció del text íntegre del manuscrit d'El Escorial, gairebé sense anotacions. De fet, en una nota inicial adreçada als subscriptors, Vidal explicava que el resultat de la seva recerca havia «resultado muchísimo más extenso de lo que en un principio imagináramos» (Vidal, 1878, p. x), i que, davant la quantitat ingent de material que tenia a punt —un estudi introductori, una biografia d'Andreu Febrer, les notes, l'aparat de variants de l'original, etc.—, havia decidit que publicaria un segon volum i per això havia alleugerit el primer només amb el text de Febrer. L'exposició d'aquests arguments era important perquè tot aquell material s'havia promès en el «prospecte» que havia publicat l'obra i, doncs, era el que devien esperar-se els subscriptors (Vidal, 1878, pp. x-xi):

De publicarlo íntegro, el presente volumen, no nada liviano, sobre ofrecer malísima apariencia, resultaba poco ménos que inmanejable: de darlo á luz compendiado ó en extracto —teniendo principalmente en cuenta el compromiso en el PROSPECTO contraído— despreciábamos la favorable coyuntura de ilustrar debidamente una de las obras más importantes de la literatura catalana. [...] En semejante situación, para nosotros más que enojosa, ocurriéosenos que habiendo alcanzado tales dimen-

siones el «estudio biográfico-bibliográfico», con él; con otro relativo al «Códice ó texto que pudo tener á la vista Mossen Febrer para realizar su puntualísima traducción»; con un «Glosario de las voces obscuras, en desuso, poco usadas é italianismos» que en la misma se encuentran; y con un trabajo que, por referirse á los Imitadores, Traductores y Comentadores [...], existian materiales bastantes para un nuevo volumen.

I afegia, més endavant, que «lejos de faltar á la oferta hecha en el Prospecto, la satisfacíamos con creces en otro volumen» i concloïa que «salvado el compromiso contraído, hemos aceptado como buena la solución y resuelto publicar un nuevo volumen que se compondrá de los trabajos que dejamos indicados» (Vidal, 1878, p. xi). Si bé aquest segon volum no s'arribà a publicar mai, Vidal el tenia escrit i preparat per a la impremta, tal com veurem més endavant.

Després de la nota als subscriptors, segueix una breu «Advertencia» en què Vidal exposa algunes de les particularitats ortogràfiques dels còdexs medievals i, en concret, de l'únic manuscrit conservat amb el text de Febrer. Així, esmenta algunes de les seves correccions, que es limiten a desplegar abreviatures, puntuar, ajuntar i partir paraules, ús de majúscules i minúscules, regularitzar l'ús de u/v, etc. Tanmateix, hi ha una intervenció d'editor que va molt més enllà i que s'entreté a justificar: davant la manca dels folis 10 i 80 del manuscrit, i dels versos 32-34 del cant xvi del *Purgatori*, Vidal decidí traduir-los ell mateix imitant l'estil de Febrer (vegeu Annex 1). L'operació de restitució rebé el vistiplau de Milà i Fontanals (Vidal, 1878, pp. xv-xvi):

movidos por el deseo de que no quedaran semejantes lagunas en el Poema, previa consulta á personas competentes, nosotros que no podemos alabarnos de haber escrito una simple redondilla, nos arrojamus á la empresa de traducir dichos fragmentos, ajustándonos en cuanto pudiéramos á la manera de Febrer. [...] de atrevi-da por lo ménos graduamos semejante acción, aún después de haberle concedido su atorizado *placet* nuestro respetable amigo y querido maestro D. M. Milá.

Podem considerar, doncs, que Vidal és el primer traductor modern al català de Dante, el primer després d'Andreu Febrer. Així, en una nota al final del cant iv de l'*Infern*, adverteix que a partir del vers 43 i fins al 96 no són versos d'Andreu Febrer sinó traducció seva: «traducción que damos de los tercetos que contenía el folio x que falta [...] la cual hemos procurado acomodar, en cuanto hemos sabido, al modo de Febrer» (Vidal, 1878, p. 26). Trobem un aclariment semblant al final del cant xxxi de l'*Infern*, referent als versos 67-118: «Falta en el código la foja lxxx que contiene este verso y los que siguen [...], los cuales hemos traducido, sin mas fin que no dejar esta laguna en la obra de Febrer» (Vidal, 1878, p. 181). I, al final del cant xvi del *Purgatori*, citant el vers 32: «Faltan en el código este verso y los dos siguientes: los hemos traducido para llenar esta pequeña lacuna» (Vidal, 1878, p. 297).

Com es pot observar en l'Annex 1, en què reproduïm els versos traduïts per Vidal acarats amb el text de Dante,¹³ es tracta d'una versió que certament imita la d'Andreu Febrer: és en *terza*

13 Reproduïm l'edició canònica de Petrocchi (1966) a títol orientatiu: a l'època de Vidal no existia una edició crítica pròpiament dita. Vegeu tot seguit algunes consideracions sobre les variants i, més endavant, l'edició de l'original que hauria pogut seguir Vidal per a la seva traducció.

rima i, si bé no sempre l'accentuació i la llargada del vers compleixen els estàndards del poeta medieval, és notable l'esforç de Vidal per imitar la llengua medieval i mantenir sempre que pot, igual que Febrer, els mots *rima* de Dante. D'altra banda, algun punt que es podria considerar error de traducció de Vidal s'explica perfectament per una altra variant que devia contenir l'original que seguia, tal com passa amb totes les traduccions que parteixen d'un text medieval no fixat, encara sense edició canònica.

En definitiva, l'edició de Vidal omplí un buit i fou molt ben rebuda a la premsa de l'època. Vegem, a tall d'exemple, un article de la revista *Renaxensa* del 31 de maig de 1879, un any després de la publicació del text de Febrer. En primer lloc, s'hi esmenten i es resumeixen dos articles en francès que ressenyaven l'obra:

En los números de la *Revue politique et litteraire* correspondientes al 1er de Febrer y al 10 de Maig d'enguany havem llegit dos importants articles titolats: «Les premiéres traductions de la Divine Comedie» y «Un vers de la Divine Comedie en vieux catalan» escrits ab motiu de l'edició qu'acaba de donar á llum l'il·lustrat catalanista y professor d'aquesta Universitat D. Gayetá Vidal y Valenciano, de la famosa traducció catalana de la obra mestre del Dante.

I, després de resumir el contingut de tots dos articles i d'elogiar l'edició, es demanava a Vidal que publicqués aviat el segon volum promès:

Quant tan bons resultats està donant la publicació de la traducció catalana d'En Febrer, es un deber nostre cridar l'atenció dels intel·ligents envers l'important edició del Sr. Vidal y de Valenciano, á qui felicitem coralmment per l'èxit merescut qu'obté fora de casa son treball, pregantli á la vegada nos fassia coneixer aviat lo tomo II que ha de contenir la biografia del traductor y notes al text publicat.

Malgrat la bona rebuda de la publicació, no podem considerar que fos el que modernament entenem per una bona edició crítica. Així, per exemple, Anna Maria Gallina, l'editora més recent del text íntegre de Febrer (1974-1988), valorava negativament l'edició de Vidal:

L'edició [...] de Vidal i Valenciano no té gaire valor crític. [...] per més que afirmi que la seva intervenció resti limitada a uns quants trets de modernització de l'ortografia, en modifica sovint l'original, tant en l'ortografia com en el mateix text, i rares vegades ho fa constar a les notes finals de cada cant. [...] les modificacions textuais fan incomprendible moltes vegades un passatge.

És cert que Vidal sovint modifica el text de Febrer. Vegem-ne dos exemples:

Infern I, 24 si volge all'acqua perigliosa e **guata**

Vidal: Mira l'aygua perillosa é mol vada

Ms. Febrer: Mira l'aygua perillosa e malvada

Infern I, 48 sì che para que l'aere ne **tremesse**

Vidal: Si que aparech que l'aer ne tremés

Ms. Febrer: sì que aparech que l'àer ne temés

En el primer exemple, Vidal llegeix «mol vada» en lloc de «malvada» —és a dir, confon una *a* amb una *o*. I, en el segon cas, corregeix el que diu el manuscrit perquè li sembla que Febrer s'equivoca: al manuscrit hi llegim «temés», que Vidal corregeix «tremés» perquè en l'original que ell consultava només hi devia haver la variant «tremesse».¹⁴

Sigui com sigui, malgrat tots els desencerts, cal tenir en compte que l'edició de Vidal, com apunta Parera, «té el gran mèrit de rescatar de l'oblit la traducció de Febrer amb els escassos mitjans de què es disposava al darrer terç del segle XIX» (2018, p. 63). Tot i que avui considerem que és una mala edició crítica, plena d'errors de transcripció i d'interpretació, amb intervencions no justificades en el text del manuscrit —la més espectacular de les quals és la inserció de fragments traduïts per l'editor en els passatges corresponents als folis que hi manquen—, la repercussió que tingué i el buit que omplí en la història de la literatura catalana foren enormes. En efecte, fou a través de l'edició de Vidal que es llegí el text de Febrer durant generacions, i li devem, doncs, la gran presència que tingué la traducció entre els erudits i dantistes posteriors, com Ramon d'Alòs-Moner i de Dou (1885-1939), una figura cabdal per a la recepció de Dante i la cultura italiana en el context català del primer terç del segle XX.¹⁵

3.1. L'EDICIÓ DE VIDAL I RAMON D'ALÒS-MONER

Pels volts de 1921, en ocasió de la celebració del sisè centenari de la mort de Dante, que tingué un gran ressò a Catalunya,¹⁶ a la premsa de l'època es publicaren diversos articles sobre el poeta florentí i la seva obra. També, evidentment, sobre la recepció en la literatura catalana i la traducció d'Andreu Febrer. En un d'aquests articles, titulat «En Gaietà Vidal i Valenciano traductor català del Dant», publicat el mateix any 1921 en un monogràfic de la revista *Penedès* sobre el centenari de la mort de Dante, Ramon d'Alòs-Moner elogiava la figura de Vidal com a editor de la traducció de Febrer, al costat de Milà i Fontanals, pioner en l'estudi de Dante, i del bisbe Torras i Bages, que donava el toc necessari de dimensió cristiana a la celebració (Alòs-Moner, 1921a, p. 361):

escau recordar que Vilafranca ha donat a Catalunya tres il·lustres coneixedors de l'obra del Diví Poeta: En Milà i Fontanals, el primer dantòleg de la renaixença catalana; En Vidal i Valenciano, que va donar a conèixer l'antiga traducció catalana de la *Divina Comèdia*, deguda a N'Andreu Febrer, i el Dr. Torras i Bages, perfecte coneixedor i admirador del Dant, teòleg, a judicar, si més no, per alguns dels seus parlaments i conferències sobre art.

Ramon d'Alòs-Moner lloa els treballs de Vidal sobre Dante, importants en aquella època «en un país com el nostre que aleshores es trobava tot just en la infantesa en ço que es refereix a

14 L'edició de Parera (2018, p. 163) no corregeix el manuscrit i edita *temés*, perquè col·laciona un seguit de manuscrits de l'original amb la variant *temesse*, que és el que devia llegir Andreu Febrer.

15 Per al període, vegeu Gavagnin (2005) i Gómez Soler (2013); per a la figura de Ramon d'Alòs-Moner, l'article d'Anna Gudayol i Imma Muixella (2025) en aquest mateix monogràfic. Per a la influència de la traducció de Febrer en els traductors catalans del segle XX de la *Commedia*, vegeu Cunill-Sabatés (2022).

16 Vegeu Gavagnin (2005) i Gómez Soler (2013).

investigació i crítica literàries com en tantes altres coses», i els fragments que traduï per suplir les llacunes del manuscrit de Febrer, que reproduïx en les pàgines següents (pp. 362-363), i que considera un treball «no [...] mancat de valor, ans és un esforç ben lloable» (Alòs-Moner, 1921a, p. 361).

Aquesta visió amable de la figura de Vidal, feta en una ocasió de celebració i en una revista vilafraquina, no obsta tanmateix que Alòs-Moner considerés que la seva edició de Febrer tenia moltes mancances. De fet, sabem que Alòs-Moner preparava una nova edició de la traducció, i que havia començat corregint l'edició de Vidal. Així en deixava constància Mario Casella, erudit dantòleg italià amic d'Alòs-Moner, en aquesta carta datada el 18 de maig de 1921, amb consideracions interessants sobre la traducció de Febrer:

Ho visto la tua revisione, un saggio almeno, della versione di Febrer pubblicata dal Vidal. Perché non continui? Credo che in collaborazione del Rubió, la cosa potrebbe riuscire vantaggiosa agli studi. È una edizione di cui tanto si parla, ma che pochi hanno esaminata a fondo, come in genere del resto quando si tratta di traduzioni. Ora a me par sempre interessante conoscere come nelle sue mani si è modificato o rifoggiato lo strumento linguistico. Anche l'italianismo di Febrer mi pare, dai suoi cenni, vada preso in alta considerazione.¹⁷

El mateix Alòs-Moner, en un article titulat «De la primitiva traducció catalana de la *Divina comèdia*», publicat el 1921 a *La Revista*, donà notícia de la nova edició que preparava de la traducció de Febrer, i la justificà a la vista els defectes de l'edició de Vidal (Alòs-Moner, 1921b, pp. 12-13):

la nova edició d'aquest trasllat català de la D.C. en el qual estic treballant i que des d'aquestes planes anuncio [...]. L'edició d'En Vidal i Valenciano (1878), que han d'agrair tots els que són afectats a la literatura catalana antiga, com també els dantistes, és un esforç pel temps i les condicions en què fou portada a terme. Avui, però, en altra època i amb altra crítica textual, resulta deficient tant per les errades paleogràfiques que s'hi observen com per la incomprensió freqüent del català antic i de l'italià. Demés, l'ortografia del ms. és bàrbara i desigual en extrem. Cal doncs unificar-la en lo possible, respectant, naturalment, el llenguatge d'En Febrer, anotant al peu de plana el canvis que s'hi puguin introduir, omplir omissions, refer versos quan convindrà i tant com tot així redactar algunes notes històriques o d'altre caràcter [...] esbrinar a quina família de mss. dantescs pertanyia l'original de què es va servir En Febrer, i quin dels antics comentaris de la D.C. va utilitzar.

Malauradament, l'edició d'Alòs-Moner, si la pogué acabar, no s'arribà a publicar mai. Podríem dir que va fer la mateixa sort que el segon volum de Vidal de l'edició de Febrer, que no veié mai la llum.

¹⁷ Arxiu de l'IEC, Fons Ramon d'Alòs-Moner i de Dou. Correspondència general. Casella. Caixa 12.

4. MATERIALS INÈDITS DE VIDAL SOBRE DANTE

En l'article a la revista *Penedès* citat més amunt, Ramon d'Alòs-Moner es planyia que Vidal no hagués publicat tot el que tenia sobre Dante: «és una llàstima que no arribés a publicar mai tots els materials que anava recollint com a il·lustració de la *Commedia* en català» (Alòs-Moner, 1921a, p. 361). També se'n planyia, el mateix any 1921, l'historiador Josep Soler i Palet en un extens article a la revista *Catalana* titulat «L'obra del Dant a Catalunya» (Soler i Palet, 1921, p. 151):

El tomo II qui tenia'l propòsit de publicar don C. Vidal y Valenciano havia de contenir un estudi crítich-històrich sobre'ls imitadors, traductors y comentadors del Dante a Espanya, emperò, ab tot y haverho anunciat en el pròlech del volum contenint la susdita traducció d'En Febrer, morí al cap d'alguns anys sense complir lo promès, qu'hauria tingut indubtablement mòlt interès.

Soler i Palet intentà trobar aquests materials, tal com explica tot seguit:

Poch abans de contraure son fill, el docte professor d'aquesta Universitat don Joan Antoni Vidal, la llarga malaltia que'l portà al sepulcre, vaig interessarlo per que cerqués exes llemneres notes que forçosament devia tenir a punt el seu pare, emperò foren inútils totes les rebusques en son domicili de Barcelona y en sa casa payral de Vilafranca, car no's varen pas trobar enlloch.

Aquestes «lamineres notes» que Soler i Palet creia —encertadament— que Vidal devia tenir a punt, potser ja eren aleshores on són ara, a l'arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, d'on Vidal fou president del 1889 al 1893. En efecte, entre diversos documents pertanyents a Vidal, en aquest arxiu hi ha tot de materials relatius a la *Commedia*, a Dante i a l'edició de la traducció d'Andreu Febrer. Desconeixem el motiu pel qual fins ara ningú no n'havia donat mai —que sapiguem— notícia.

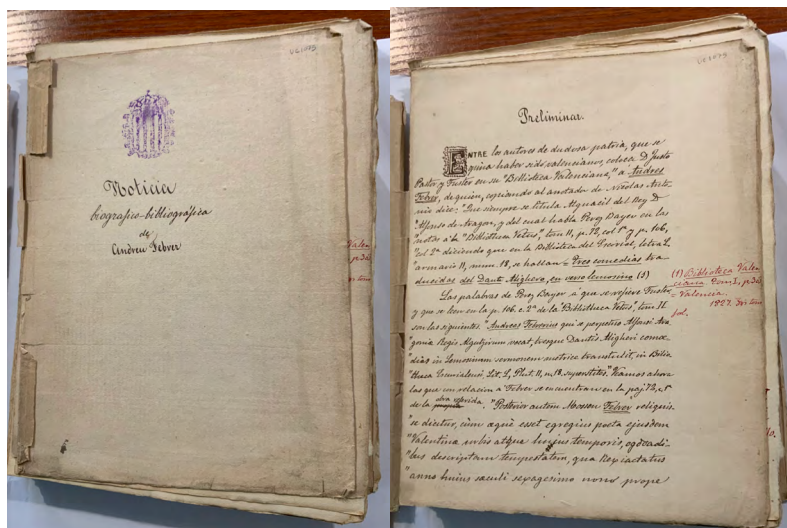

Correspondència i materials diversos sobre Dante de Gaietà Vidal i de Valenciano
Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

Calc del foli 1r del manuscrit d'El Escorial que conté la traducció d'Andreu Febrer
Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

De fet, entre tot de materials esparsos sobre el poeta florentí i la seva obra (retalls de premsa, notes, correspondència, esborranys, etc.), que segurament conformen tot el que Vidal havia anat aplegant des dels anys cinquanta, hi ha no tan sols el segon volum que havia d'acompanyar l'edició del text de Febrer, sinó també un tercer volum. El volum sobre la vida i l'obra d'Andreu Febrer té cinquanta-sis pàgines escrites a mà, amb anotacions als marges, però sembla una versió prou en net:

Volum manuscrit sobre la vida i l'obra d'Andreu Febrer
Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

El contingut del volum és molt complet, amb referències a la bibliografia de l'època, si bé l'interès que pot tenir actualment és menor, atès que encara no s'havia identificat clarament Andreu

Febrer i s'hi discuteixen diverses hipòtesis, la primera de les quals és si el poeta i el traductor eren la mateixa persona. Així, l'estudi es planteja resoldre aquests objectius principals, que corresponen als tres primers capítols:

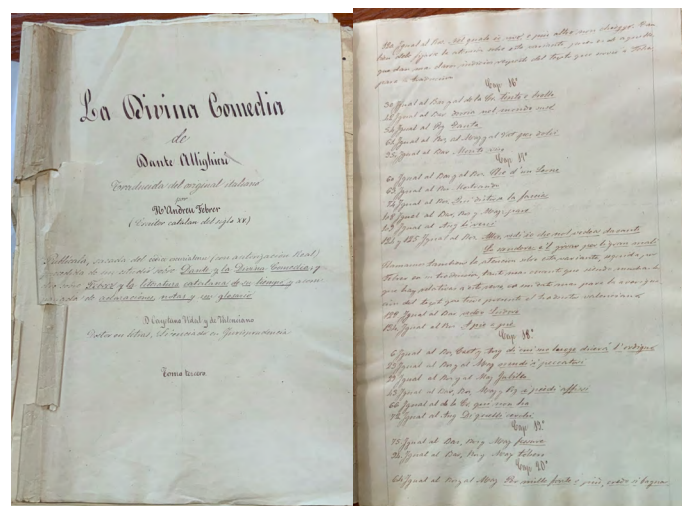
- I. ¿El Febrer que describió la tormenta, y el Febrer que tradujo la *Comedia* son un solo poeta?
- II. ¿Ha existido realmente el Febrer contemporáneo del Rey Jaime?
- III. ¿En qué tiempo vivió el traductor de la *Comedia*?

Al final del volum, es resumeixen les dades aportades i les hipòtesis revisades i es conclou (p. 56):

podemos contestar las preguntas que nos planteabamos al comenzar el presente estudio diciendo que jamas ha existido el Jaime Febrer, ahijado del Rey Conquistador, rector de sus ejércitos y autor del libro de trobes, y que la descripción de la tempestad [...] es debida a la pluma de Andreu Febrer.¹⁸

El volum, però, és incomplet, atès que li falta el quart capítol, tal com sembla anunciar l'últim paràgraf escrit: «Llegados á este punto debemos ocuparnos en consignar los datos biográficos relativos á dicho poeta» (p. 56). És probable que el quart capítol —o un seu esborrany— es trobi entre els materials inèdits de Vidal encara per estudiar.

Pel que fa al tercer volum, es tracta del material que havia d'acompanyar el text transcrit de Febrer, l'aparat de variants que es va ometre del volum publicat el 1878 per no engrossir-lo. Sembla completa perquè conté les variants de l'*Infern*, el *Purgatori* i el *Paradís* separades per cants («Cap», capítols).

Volum manuscrit amb l'aparat de notes al text de la traducció d'Andreu Febrer
Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

18 Fins llavors es creia que el poeta autor del poema de la tempesta (el poema ix de Febrer, «Pus qu'est ort s suy del lach de la mar fonda») era un Febrer proper al rei Jaume I i, per tant, una persona diferent del traductor de la *Commedia*, algutzir del rei Alfons el Magnànim. Vidal desmunta aquesta hipòtesi.

A les notes, hi ha referències constants a Ugo Foscolo. De fet, a més d'aquest volum amb l'aparat de notes, que caldria estudiar amb deteniment, hi ha un document solt que sembla un esborrany amb una llista d'abreviatures de manuscrits —com les que apareixen al tercer volum— acompanyades de datacions i comentaris, amb aquesta nota general a sota:

Como nuestro objeto es dar a conocer la fuente de que se sirvió Febrer, entraremos las variantes de aquellos codices que pueden ser anteriores al 1429 sin fijarnos en las ediciones, aun cuando esten hechas según los mismos codices, y aun así solo citaremos los mas notables y que han merecido la preferencia de Foscolo.

Així doncs, hem de suposar que Vidal seguí per a la seva edició el text de Dante amb el comentari d'Ugo Foscolo (1778-1827), publicat pòstumament per primera vegada el 1842 a càrrec de Giuseppe Mazini. En efecte, algunes de les abreviatures dels manuscrits consultats per Foscolo semblen coincidir amb les de l'aparat que conté el tercer volum de Vidal. A més, entre els documents solts que acompanyen el tercer volum hi ha unes taules amb dades sobre el nombre de variants de cada manuscrit que coincideixen amb el text de Febrer. És evident, doncs, que tot aquest material inèdit requereix un estudi més aprofundit que sobrepassa l'objectiu del present treball.

A tall de conclusió, cal remarcar la importància de l'edició de Vidal des d'un punt de vista històric i insistir en la funció real que complí en la difusió i el coneixement de la *Commedia* de Febrer, no tan sols entre els erudits de finals del segle XIX, sinó també entre el públic lector culte del XX, que continuà llegint durant dècades l'edició de Vidal. D'altra banda, malgrat les mancances de l'edició, que presenta errors de lectura i esmenes i afegits no justificats, els materials inèdits conservats a l'Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona mostren l'abast i el rigor del treball de Vidal i la necessitat d'estudiar-los a fons per donar a la figura de l'erudit vilafranquí la dimensió que es mereix.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres. Gaietà Vidal i de Valenciano – La Divina Comèdia. Unitat de catalogació 1075. 37è lligall.

Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fons Ramon d'Alòs-Moner. Correspondència general. Caixa 12.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alòs-Moner, Ramon d' (1921a). En Gaietà Vidal i Valenciano traductor català del Dant. *Penedès*, III/8, 361-363.

Alòs-Moner, Ramon d' (1921b). De la primitiva traducció catalana de la Divina comèdia. *La Revista*, 127, 12-13.

- Cunill-Sabatés, Guillem (2022). La traducció medieval d'Andreu Febrer en les traduccions catalanes de la *Divina Comèdia* del nou-cents. *Mot so raso*, 21, 53-62.
- Franquesa i Gomis, Joseph (1921). Nota sobre la Comedia del Dant a Catalunya. *Catalana*, IV/102, 387-390.
- Gallina, Annamaria (Ed.). (1974-1988). Dante Alighieri, *Divina Comèdia, versió catalana d'Andreu Febrer* (6 Vol.). Barcino.
- Gavagnin, Gabriella (2005). *Classicisme i Renaixement: una idea d'Itàlia durant el Noucentisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gómez, Francesc Josep (2014). *El «Tractat de les penes particulars d'infern» de Joan Pasqual: edició i estudi* (Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona). <https://www.tdx.cat/handle/10803/135057>
- Gómez Soler, Patricia (2013). *El uso ideológico de Dante Alighieri en Cataluña (1889-1921)* (Tesi doctoral, Universitat d'Alacant). <https://rua.ua.es/dspace/handle/10045/35677>
- Havely, Nick (Ed.). (2011). *Dante in the Nineteenth Century: Reception, Canonicity, Popularization*. Peter Lang.
- Jorba, Manuel (1989). *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Llorenç i Blat, Josep (2012). «Sentències catòliques del diví poeta Dant» (1545) de Jaume Ferrer de Blanes. *Edició crítica del text* (Treball de màster, Universitat de Girona). <https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/7428/SentenciasCatoliques.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Luzzi, Joseph (2012). «Founders of Italian Literature»: Dante, Petrarch, and National Identity in Ugo Foscolo. Dins A. Audeh & N. Havely, *Dante in the Long Nineteenth Century* (pp. 13-29). Oxford University Press.
- Marfany, Marta (2015). La traducció catalana del *Commento* de Cristoforo Landino a Dante. Dins A. Coroleu (Ed.), *Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement* (pp. 79-96). Punctum.
- Morel, Camille (1897). *Les plus anciennes traductions françaises de la Divine Comédie*. Librairie Universitaire.
- Parera, Raquel (2018). *La versió d'Andreu Febrer de la «Commedia» de Dante: biografia del traductor, estudi del manuscrit, anàlisi de la traducció i edició dels cants I-XX de l'Inferno* (Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona). <https://www.tdx.cat/handle/10803/664223>
- Petrocchi, Giorgio (Ed.). (1966). Dante Alighieri, *La Commedia secundo l'antica vulgata* (4 Vol). Mondadori.
- Rohland, Régula (Ed.). (1997). Marqués de Santillana, *Comedieta de Ponza, sonetos, serranillas y otras obras*. Crítica.
- Soler i Palet, Josep (1921). L'obra del Dante a Catalunya. *Catalana*, IV/92, 146-157.
- Vidal i de Valenciano, Gaietà (Ed.). (1857). *Dante y la Divina Comedia*. Imprenta de F. Gamayo.
- Vidal i de Valenciano, Gaietà (Ed.). (1869). Imitadores, traductores y comentadores españoles de la *Divina commedia*. *Revista de España*, 10, 217-234 i 517-533.
- Vidal i de Valenciano, Gaietà (Ed.). (1878). Dante Alighieri, *La «Comedia» de Dant Allighier (de Florença) traslatada de rims vulgars toscans en rims vulgars catalans per N'Andreu Febrer (siglo xv)*. Librería de D. Álvaro Verdguer.

ANNEX 1

TRADUCCIONS DE GAJETÀ VIDAL I DE VALENCIANO DE LA *COMMEDIA*

Versos corresponents als folis que falten (f. 10 i f. 80r) i als versos absents del cant xvi del *Purgatori* (vv. 32-34) en el manuscrit de la traducció d'Andreu Febrer (El Escorial, L.II.18)

<i>Commedia</i> <i>Infern</i> IV, 43-96	Traducció de Vidal (Febrer 1878: 22-24)
Gran duol mi prese al cor quando lo 'ntesi, però che gente di molto valore conobbi che 'n quel limbo eran sospesi. «Dimmi, maestro mio, dimmi, signore,» comincia' io per volere esser certo di quella fede che vince ogne errore: «uscicci mai alcuno, o per suo merto o per altrui, che poi fosse beato?» E quei che 'ntese il mio parlar coverto, rispuose: «Io era nuovo in questo stato, quando ci vidi venire un possente, con segno di vittoria coronato. Trasseci l'ombra del primo parente, d'Abèl suo figlio e quella di Noè, di Moïsè legista e ubidente; Abraàm patriarca e David re, Israèl con lo padre e co' suoi nati e con Rachele, per cui tanto fé, e altri molti, e feceli beati. E vo' che sappi che, dinanzi ad essi, spiriti umani non eran salvati.» Non lasciavam l'andar perch' ei dicessi, ma passavam la selva tuttavia, la selva, dico, di spiriti spessi. Non era lunga ancor la nostra via di qua dal sonno, quand' io vidi un foco ch'emisperio di tenebre vincia. Di lungi n'eravamo ancora un poco, ma non sì ch'io non discernessi in parte ch'orrevol gente possedea quel loco. «O tu ch'onori scienzia e arte, questi chi son c'hanno cotanta onranza, che dal modo de li altri li diparte?» E quelli a me: «L'onrata nominanza che di lor suona sù ne la tua vita, grazia acquista in ciel che sì li avanza.» Intanto voce fu per me udita: «Onorate l'altissimo poeta; l'ombra sua torna, ch'era dipartita.»	Gran dol pres mi lo cor quan lo entes; pus coneguí la gent de gran valor que en aquell trist Limb era en sospes. Di mi, mon Mestre, di mi, Senyor, eu comencé, per voler esser cert de aquella fe que venç tota error: ¿D'entre vos ix may algú, o per son mert o pel d'altruy, que puis sia beat? Ez ell que entès lo meu parlar covert respos: Nou era io en aicest stat, quan en tal loch venir viu un Potent, ab signe de victoria coronat. L'ombra'n portava del Primer Parent, de Abel son fill e cella de Noé, del legista Moises, l'obeisent Abraham Patriarcha, é David Re; Israel ab son pare, é ab sos nats, e ab ell Ratxel, per la qual tant va fe; e altres molts; e fealos beats: E vull que sapias, que denans d'aycests los humans spirits no eran salvats. No leixavem l'anar perquè digués ans passavam la selva fent gran via, la selva, dich, dels spirits spes. No era lluny enquer la nostra via d'assi del cim, quan viu un gran foch, que l'emispheri tenebrós vencia. Luny eram d'ell encara nos un poch, mas no tant qu'eu no descobris en part, la gloriosa gent qu'era en aycell loch. Oh tu, honor de tota ciència e art, ¿aquests qui son, qu'han tanta d'honorança que del mon de los altres són apart? Ez ell á mi: l'honrada nomenança, que sona d'ells allà en la tua vida Gracia'ls dona en lo Cel, que a ells s'avança. En tant de mi fou dolsa veu oida: Honraune tots á lo mes alt Poeta; la sombra torna, que n'era sortida.

Poi che la voce fu restata e queta,
vidi quattro grand' ombre a noi venire:
sembianz' avevan né trista né lieta.
Lo buon maestro cominciò a dire: «Mira colui
con quella spada in mano,
che vien dinanzi ai tre sì come sire:
quelli è Omero poeta sovrano;
l'altro è Orazio satiro che vene;
Ovidio è 'l terzo, e l'ultimo Lucano.
Però che ciascun meco si convene
nel nome che sonò la voce sola,
fannomi onore, e di ciò fanno bene.»
Così vid' i' adunar la bella scola
di quel signor de l'altissimo canto
che sovra li altri com' aquila vola.

Commedia

Infern XXXI, 67-118

«Raphèl mai amècche zabì almi,»
cominciò a gridar la fiera bocca,
cui non si convenia più dolci salmi.
E 'l duca mio ver' lui: «Anima sciocca,
tienti col corno, e con quel ti disfoga
quand' ira o altra passïon ti tocca!
Cèrcati al collo, e troverai la soga
che 'l tien legato, o anima confusa,
e vedi lui che 'l gran petto ti dogà.»
Poi disse a me: «Elli stessi s'accusa;
questi è Nembrotto per lo cui mal coto
pur un linguaggio nel mondo non s'usa.
Lasciànlo stare e non parliamo a vòto;
ché così è a lui ciascun linguaggio
come 'l suo ad altrui, ch' a nullo è noto.»
Facemmo adunque più lungo viaggio,
vòlti a sinistra; e al trar d'un balestro
trovammo l'altro assai più fero e maggio.
A cigner lui qual che fosse 'l maestro,
non so io dir, ma el tenea soccinto
dinanzi l'altro e dietro il braccio destro
d'una catena che 'l tenea avvinto
dal collo in giù, sì che 'n su lo scoperto
si ravvolgèa infino al giro quinto.
«Questo superbo volle esser esperto
di sua potenza contra 'l sommo Giove,»
disse 'l mio duca, «ond' elli ha cotal merto.

Pus que la veu muda fou e queta,
quatre grans sombras viu á nos venir:
semblanza habian ne trista ne leta.
Lo meu bon Mestre començam á dir:
mira tu cell qu'ab una espasa en ma,
devant los tres ve, com si d'ells fos sir.
Es ell Omero poeta sobira,
Oraci satirich l'altre que ve,
lo terç Ovidi, é l'últim Lucá.
Per aço en semblant punt tothom conve
en lo nom que soná cella veu sola,
mi fan honor, ez ab això fan bé.
Tal io viu aunar la bella escola
d'aycell senyor del plus altíssim cant,
que sobre'ls altres, com àliga, vola.

Traducció de Vidal

(Febrer 1878: 178-180)

Rafel mai amech zabi almi,
a cridar començá la fera boca,
que psalms pus dolsos cantar no poguí.
E'l Mestre meu á cell: Anima loca
bastet ton corn, é ab ell te desfoga,
tostemps que l'ira, ó vil passio't provoca.
Palpet el coll, é trobaras la soga
que'n torn lo ciny, oh anima confusa;
e veuras be que l'ample pit t'afoga.
E puis á me: Ell messes clar s'acusa:
Cest es Nembrot, que per son desig sot,
un sol parlar en lo mon vuy no s'usa.
Lexamlo estar, é no parlem á vot;
perço que per ell es quiscun lenguatje,
com pels altres lo seu: qu'á ningu es not.
Lavors prenguerem nos pus lonch viatja,
volts á sinistra; é al peu d'un balestre
altre ne verem, de pus fera imatje.
De son fort ligament qui fos lo mestre,
no sabre io dir; mas mostraba cint
l'esquer denant, derrere lo bras dextre,
ab tal cadena, que'l tenia vint
del coll en ius, tant que lo cors qu'apar
entroneiava ab vols del prim al quint.
Cest superb, mon Duch dix, volgue's probar
de Jupiter diví ab l'alt pode:
tal es lo premi que pogué alcançar.

Fialte ha nome, e fece le gran prove
quando i giganti fer paura a' dèi;
le braccia ch'el menò, già mai non move.»
E io a lui: «S'esser puote, io vorrei
che de lo smisurato Briareo
esperienza avesser li occhi mei.»
Ond' ei rispuose: «Tu vedrai Anteo
presso di qui che parla ed è disciolto,
che ne porrà nel fondo d'ogne reo.
Quel che tu vuo' veder, più là è molto
ed è legato e fatto come questo,
salvo che più feroce par nel volto.»
Non fu tremoto già tanto rubesto,
che scotesse una torre così forte,
come Fialte a scuotersi fu presto.
Allor temett' io più che mai la morte,
e non v'era mestier più che la dotta,
s'io non avessi viste le ritorte.
Noi procedemmo più avanti allotta,
e venimmo ad Anteo, che ben cinque alle,
sanza la testa, uscì fuor de la grotta.
O tu che ne la fortunata valle
che fece Scipion di gloria reda,
quand' Anibàl co' suoi diede le spalle,
recasti già mille leon per preda,

Commedia

Purgatori XVI, 32-34

per tornar bella a colui che ti fece,
maraviglia udirai, se mi secondi.»
«Io ti seguirò quanto mi lece,»

Fialte es son nom; é tal preu obtingué
quant los gegants anaren contra'ls Deus:
no moura mes lo bras que alors mogué.
E io á ell: S'esser pot volria eu,
que del desmesurat for Briareo
esperiencia haguessen los ulls meus.
On ell á mi: Tu veuràs Anteo
sens molt tardar, que parla, ez ell es solt
e'ns posara on es lo mes gran reo.
Cell, qui veer vols ar, loynta es molt;
ell es ligat, é'sta pres com aquest;
Saul que pus que'l d'aycest fer es son volt.
Tertremol fo ia may ten manifest,
sondrollant ferma torra axi fort,
com Fialte á moure's meté prest.
Temí allors pus que may la trista mort;
ez á tal fi la pahor hagre bastada,
seus veure'ls nuos que l'estrenyien fort.
Mes avançam enquer per cella strada,
e venguem pres d'Anteo, que be cinch alles,
sense la testa, exia de la grada.
Oh tu, que en celles fortunades valles
que feren Scipio de gloria hereu,
quan ab los seus Anibal girá espalles,
be n'alcançares mil leons per preu;

Traducció de Vidal

(Febrer 1878: 293)

per tornar bella á Aquell qui't feu,
meravells has oir, s'á mi segondes.
Io't seguiré quant á mi sia leu